വലുത് വിസ്മയം

കെ. ജി. എസ്.

വലുത് വിസ്മയം
കെ. ജി. എസ്.
(മലയാളം: ലേഖനം)

© 2020, K. G. S.

The electronic versions have been created by making use of the production infrastructure of River Valley Technologies.

The electronic versions were generated from sources marked up in LaTeX in a computer running GNU/LINUX operating system. PDF was typeset using XeTeX from TeXLive 2020 and the cloud framework, Ithal (ഇതൾ). The base font used was traditional script of Rachana, contributed by KH Hussain, et al. and maintained by Rachana Institute of Typography. The font used for Latin script was Linux Libertine developed by Philipp H. Poll.

The electronic versions are released under the provisions of Creative Commons Attribution Non-commercial ShareAlike license for free download and usage.

The Great Wall of China at Jinshanling, a photograph by Severin Stalder. The image is taken from Wikimedia Commons and is gratefully acknowledged.

Sayahna Foundation
JWRA 34, Jagathy, Trivandrum, India 695014
URL: www.sayahna.org

വലുത് വിസ്മയം

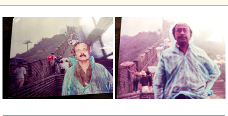

ചിത്രങ്ങളിൽ മതിലിന് മേലേ പാറുന്നത് എം. മുകുന്ദൻ, കെ. ജി. എസ്., എന്നീ പതാകകൾ.

ബാദലിംഗാണ് ബീജിംഗിന് ഏറ്റവും അടുത്തുള്ള വൻമതിൽഭാഗം. എഴുപത് കിലോമീറ്റർ. അവിടേയ്ക്കാണ് ഞങ്ങളുടെ യാത്ര. നന്നായി സംരക്ഷിക്കപ്പെട്ട ഭാഗം. കുറേ ദൂരം വൻമതിൽ കാണാം. വൻമതിൽനഗരം എന്ന പുതിയ വാണിജ്യവേദി. കേബിൾകാർ. ഗ്രേറ്റ്വാൾ മ്യൂസിയം. സർക്കുലർ സ്ക്രീൻ സിനിമ. റെസ്റ്റോറന്റുകൾ ഡോളർ യുവാൻ ആക്കൽ... സൗകര്യങ്ങൾ കാരണം ബാദലിംഗ് കൂടുതൽ ജനപ്രിയം.

എത്ര തവണ വൻമതിലിൽ വന്നു എന്ന് നിയുവിനോർമ്മയില്ല. അത്രയേറെ വന്നു. ബീജിംഗ് സർവകലാശാലയിൽ പഠിക്കുന്ന കാലത്ത് ടൂർ വന്നത് ആദ്യവരവ്. അന്ന് വൻമതിലിലേക്കുള്ള പടവുകൾ കയറുമ്പോൾ കൂടെയുണ്ടായിരുന്നവളോടൊപ്പമായി പിന്നെ കയറ്റവും ഇറക്കവും. അവളായി പിന്നെ മതിലും തുറസ്സും. അകാല്പനികമായ ചെറിയ മൗനത്തിനും ചിരിക്കും ശേഷം നിയു[1] പറഞ്ഞു:

വൻമതിൽക്കഥകൾ കേട്ടുറങ്ങിയ ഒരു കുട്ടിക്കാലം എനിക്കുമുണ്ടായിരുന്നു. വൻമതിൽ ലോകാത്ഭുതം. ശത്രുക്കൾക്കും ദുർദ്ദേവതകൾക്കും പിശാചുക്കൾക്കും മഹാരോഗങ്ങൾക്കുമെതിരേയുള്ള ചൈനയുടെ പ്രതിരോധം. അത്രയേറെ ദൈവങ്ങൾ വസിക്കുന്നതിനാൽ ഏറ്റവും വലിയ ദേവാലയം. മതിലുയരാനും ഉറയ്ക്കാനും അനേകായിരം പാവങ്ങളുടെ ജീവൻ ബലിയായിട്ടുള്ളതിനാൽ ചൈനയുടെ ഏറ്റവും വലിയ പാപശാല; ബലികുടീരം. ഓരോ ദിക്കിൽ നിന്ന് നോക്കുമ്പോൾ ഓരോ ഉയരവും രൂപവും അർത്ഥവും കഥയുമുള്ള പ്രതിഭാസം. മനസ്സിലാകലിന് വഴങ്ങാതെ ഏറെ ഭാഗവും അദൃശ്യതയിൽ. അത്ഭുതമായിരിക്കെത്തന്നെ കരുണവും ശാന്തവും ക്രൂരവും. ഏകവചനത്തിൽ ബഹുവചനം. ചൈനക്കാർ ചൈനക്കാരെ നിർവചിച്ചാൽ ഒരുടലിൽ പല പ്രായമുള്ള അവയവങ്ങളും മനസ്സുമുള്ള ഈ വൻമതിലാണവർ. മതിലില്ലെങ്കിൽ ചൈനയില്ലെന്നാണ് ഞങ്ങളെ പഠിപ്പിച്ചത്.

---

1. യാത്രാസഹായി, ദ്വിഭാഷി.

പടിഞ്ഞാറ് ഗാൻസു പ്രവിശ്യയിലെ ജിയായുഗുവാൻ ചുരം മുതൽ കിഴക്ക് ഹേബൈ പ്രവിശ്യയിലെ ഷാൻഹൈഗുവാൻ ചുരം വരെയാണ് വൻമതിൽ. ഇരുപത്തിയോരായിരത്തിലേറെ കിലോ മീറ്റർ നീളം. പാറയും ഇഷ്ടികയും ചരിത്രവും കെട്ടുകഥയും ഭയവും കരുത്തും കൊടുംക്രൂരതയും കാത്തിരിപ്പും ദുഃഖവും കണ്ണീരും കൊണ്ട് കെട്ടിപ്പടുത്തത്. പല രാജവംശങ്ങളുടെ പല നൂറ്റാണ്ടുകളിലെ ജനപീഡനത്തിന്റെ സ്മാരകം. മഹത്തല്ല, വലുത്. വലുതേതും വിസ്മയം. വലുത് കഥ പറയിപ്പിക്കും.

ചീനർ, കഥ തീനികൾ. ബി. സി. രണ്ടാം നൂറ്റാണ്ട് മുതൽ ചീനർക്കുണ്ട് മതിൽക്കഥകളുടെ പെരുംകൃഷി. രാവ് പതിനായിരത്തൊന്ന് പോരാ അത് പറഞ്ഞുതീരാൻ. ലോകം ചൈനയിലുള്ളത്ര ലോകത്തില്ലെന്ന് പറയാൻ കുഞ്ഞുനാളിലേ ചൈനക്കാർ പഠിക്കുന്നു. അന്ധവിശ്വാസവും ഭാവനയും ചാലിച്ച നാടോടിക്കഥകൾ ഓരോ അനുഭവ / കർമ്മ സന്ദർഭത്തിലും ചേരുംപടി ചേർക്കും ചൈനക്കാർ. ഭക്ഷണം വിളമ്പുമ്പോൾ പ്രമുഖ റെസ്റ്റോറന്റുകളിലെ കുശിനിമേധാവി അതിഥികളുടെ അടുത്ത് വന്ന് നിൽക്കും. പറയും, ഓരോ വിഭവത്തിനും പിന്നിലെ കഥ. കഥ ചേർന്ന് സ്വാദ് കൂടാതൊരു ചൈനീസ് വിഭവമില്ലു; ഭാഷണ വൈഭവവും. ആഫ്രിക്ക കഥ ശ്വസിക്കുന്നു എന്ന് പറയും. ചൈനയെപ്പറ്റിയും അത് പറയാം. കഥയില്ലാതെ ശ്വസിക്കാനാവില്ല ചൈനയ്ക്ക്.

ജിയായുഗുവാൻ ചുരത്തിന് ആ പേര് വരാൻ കാരണം വൻമതിൽ നിർമ്മിതിയുടെ ആദ്യകാലത്തെ ഒരു ദുരന്തം. ഗാൻസു പ്രവിശ്യയിലെ ഒരു ഗ്രാമീണ വധു, ചെറിയ പെണ്ണ്, അതിസുന്ദരി, മെങ് ജിയാങ്ന്യൂ. അവളുടെ പ്രിയൻ, ഫാങ് ചീ ലിയാങ്. കല്യാണം കഴിഞ്ഞ് മൂന്നാം നാൾ രാജകിങ്കരന്മാർ വന്നു. ചീ ലിയാങ്ങിനെ വലിച്ചിഴച്ച് മതിൽപ്പണിക്ക് കൊണ്ടു പോയി. ലിയാങ്ങിനെപ്പറ്റി ഗ്രാമത്തിൽ പിന്നെ ഒരു വിവരവും വന്നില്ല. കാത്ത് കാത്ത് മനസ്സ് വെന്ത ജിയാങ്ന്യൂ ഭർത്താവിനെ അന്വേഷിച്ച് പോയി. പോയിപ്പോയി കേട്ടുകേൾവികളിലെത്തി. പേടിപ്പിക്കുന്ന ചെറുവിവരങ്ങളിലെത്തി. ഒടുവിൽ മതിൽ പണിക്കാരിൽ നിന്നറിഞ്ഞു, ചീ ലിയാങ്ങിന്റെ മരണം. മിംഗ് വംശത്തോടെതിരിടാൻ ഒരു പാവപ്പെട്ട നാടൻ പെണ്ണ് കൂട്ടിയാൽ കൂടുമോ? ദരിദ്ര ഏകാകിനിക്ക് കഴിയുന്നത് ജിയാങ്ന്യൂ ചെയ്തു. കരഞ്ഞു. മൂന്നു പകലും മൂന്ന് രാവും മതിലിൽ തലയറഞ്ഞ് കരഞ്ഞു. നാലാം നാൾ അവൾ മരിച്ചു. അലറിപ്പൊളിഞ്ഞ് മതിലും മറിഞ്ഞു. കരഞ്ഞ് കരഞ്ഞ് മരിക്കേണ്ടി വന്ന ഒരു യുവതിയെ ഓർമ്മയിലല്ലാതെ എവിടെ അടക്കും? അവളുടെ പേരിലായി, അവളായി, വീണ്ടും പണിതപ്പോൾ മതിലിന്റെ ആ ഭാഗം. ജിയായുഗുവാൻ.

പൊളിച്ച് കളയൂ ഭീമാകാരമായ ഈ പാപമൂർത്തിയെ, പിഴുതെറിയൂ ജീവനൂറ്റുന്ന ഈ രാക്ഷസ ഇത്തിളിനെ, എന്നായിരുന്നു കൺഫ്യൂഷ്യസിന്റെ ശിഷ്യന്മാരുടെ മതിൽ വിരുദ്ധത. മതിൽ വിരുദ്ധരും മതിൽ ഭക്തരുമായി ചൈനക്കാർ അകമേ അകന്നു. നിർമ്മിക്കുന്നതിനേക്കാൾ പാടാണ് ചിലത് പൊളിച്ചുകളയാൻ. ഒരിക്കലെങ്കിലും വൻമതിലിലെത്തിയിട്ടില്ലാത്തവർ നല്ല മനുഷ്യരല്ലെന്ന മാവോസൂക്തം ഞങ്ങളെ ആരോ പഠിപ്പിച്ചിരുന്നു.

ബാദലിങ്ങിലേക്കുള്ള വഴിയിൽ വാഹനങ്ങൾ കുറവ്. നിയു പറഞ്ഞു: 'റോഡ് ഫ്രീ. നാമിന്ന് വേഗമെത്തും.'

വിലക്കപ്പെട്ട നഗരത്തിന്റെ മതിൽക്കെട്ടിന് മുന്നിൽ നിന്ന് രാവിലെ വൻമതിലിലേക്ക് പുറപ്പെടുമ്പോൾ തോന്നി: ഏതെങ്കിലുമൊരു മതിലിൽ നിന്ന് ഏതെങ്കിലുമൊരു മതിലിലേക്കല്ലാതെ ഏത് വഴി? ഏത് യാത്ര? എത്ര ചിരിച്ചിട്ടുണ്ടാവും മതിൽവലയങ്ങൾ കണ്ട് കണ്ട് ബഷീർ? പ്രതിരോധമെന്ന് ഭാവിക്കുന്ന വിഭജനത്തിന്റെ കല്ലുഭാഷ വായിച്ചിട്ട് കാഫ്ക? ഏകദൈവം, അദ്വൈതം, എത്രയെത്ര മതിൽക്കെട്ടുകൾ ചേർത്ത് മെടഞ്ഞതെന്നോർത്ത് അംബേദ്കർ?

ബീജിംഗിൽ നിന്ന് സാഹസികരേറെയും പോകാറുള്ളത് മുതിയന്യൂ, സിമാതായ്, ചുരങ്ങളിലെ മതിൽ ഭാഗങ്ങൾ കാണാൻ. അവ ബാദലിങ്ങിനേക്കാൾ ലേശം കൂടി അകലെ. ഉയരെ. അവിടെ മതിൽകയറ്റം സാഹസികം. ക്ലേശകരം. കയറിക്കഴിഞ്ഞാൽ വിജയത്രില്‍. കയറ്റത്തിനിടയിൽ പാറയിടുക്കിൽ മലമ്പാമ്പിന്റെ മന്ദഹാസം കണ്ട് വിജയത്രില്‍ വർദ്ധിക്കുന്നവരുമുണ്ട്. കൊടുമുടിയിലെ ഞെട്ടിൽ വിരിഞ്ഞ വിജയത്തിന് മണം കൂടും. ശരിവെക്കപ്പെട്ട തീരുമാനത്തിന് സൗന്ദര്യം കൂടും. മതിലിന്റെ മുകളിലെ പാതയിൽ അവിടവിടെ താവോ പവിലിയനുണ്ട്. പാടുപെട്ട് മേലേയെത്തിയവരെ കുളിർകാറ്റ് ചാർത്തി അനുമോദിക്കാൻ പവിലിയന്റെ പടിക്കൽ ചീനക്കാരായ പ്രാചീനദൈവങ്ങൾ കാത്തിരിക്കുന്നുണ്ട്.

കടൽസ്നേഹികൾ കിഴക്ക് ഹേബൈ പ്രവിശ്യയിൽ, ഹാങ്ച്വാംഗൗവിൽ, കടലിൽ വൻമതിൽ അവസാനിക്കുന്നത് കാണാൻ പോകും. അവർക്ക് ആ മതിൽക്കാഴ്ച, മതിലിൽ നിന്നുള്ള കടൽ / കരക്കാഴ്ച, ചരിത്രക്കാഴ്ച. അവിടേക്കേ പോകൂ അപാരതയുടേയും സ്ഥലകാലഗഹനതയുടേയും ഉപാസകർ.

ചൈനയെ ആക്രമിക്കാൻ വന്നവരൊക്കെ പ്രാർത്ഥനകളിൽ അവരവരുടെ ദൈവങ്ങളേയും കൊണ്ടു വന്നു. കേടാവാത്ത വിത്തുകളും ധാന്യങ്ങളും കൊണ്ടു വന്നു. അന്നപാനങ്ങൾക്ക്. പോരാത്തത് കൊള്ളയടിച്ചു. വൻമതിലിനോട് തോറ്റോടിയ മംഗോളിയരെ ഉപേക്ഷിച്ച് മംഗോളിയൻ ദൈവങ്ങൾ വൻമതിൽ പരിസരത്ത് തങ്ങി. മതിലിന്റെ അനാദ്യന്തമായ ദുരൂഹസ്വരൂപത്തെ ഉപാസിച്ച് രാപകൽ അവർ മതിലിന് മേലേയുലാത്തി. കാറ്റുകളായി വീശി. ചെറുതാരങ്ങളുടെ ആരും കാണാത്ത ഉദയാസ്തമയങ്ങളായി പ്രസാദിച്ചു. ചൈനീസ് ദൈവങ്ങളോടിണങ്ങി. ചീനക്കോവിലുകളുടെ ഉപശാലകളിലെ സിംഹപ്രതിമകളിൽ ചൈനയുടെ അജയ്യത വായിച്ച് നിന്നു. തോറ്റവരുടെ കതിരുകളും ദൈവങ്ങളും ധാന്യങ്ങളും ഈ മലകളിൽ വീണ് ചിതറി. അവ ഇവിടെ മുളച്ച് വളർന്നു. തഴച്ച് കാടായി. ചൈനയുടെ ബലിഷ്ഠകാതലുകളിൽ ചുറ്റിപ്പടർന്നു. തോറ്റോ മരിച്ചോ മടങ്ങിയവർ ചൈനക്കാർ ചെയ്യാത്ത യുദ്ധങ്ങളിൽപ്പോലും അവർക്ക് വിജയം കപ്പം നൽകി. വൻമതിൽ എന്നും ചൈനയ്ക്ക് വേണ്ടി പ്രതിരോധയുദ്ധം ചെയ്യുന്ന നിത്യസജ്ജമായ ഒരു മഹാസൈന്യം. ഉറക്കം തോന്നിച്ച് നിൽക്കുന്ന അനന്തമായ ഉണർവ്. അതാണ് മതിലിന്റെ കാവൽപ്പൊരുൾ. ആ കാവലില്ലാത്ത യുദ്ധങ്ങളിലെല്ലാം ചൈന തോറ്റു. ബ്രിട്ടനും ഫ്രാൻസും റഷ്യയും ജപ്പാനുമെല്ലാം ചൈനയെ തോൽപ്പിച്ചു. അടച്ച് ഭദ്രമാക്കിയിരുന്ന ചൈനയുടെ വാതിലുകൾ വിജയികൾ ചവിട്ടിത്തുറന്നു. അമൂല്യമായ ചൈനീസ് വിഭവങ്ങൾ കൊള്ളയടിച്ച് കൊണ്ടുപോയി. ചൈന ദരിദ്രമായി. കിഴക്കിന്റെ രോഗിയായി. ചുറ്റോട് ചുറ്റും മതിൽ പടർന്ന വലിയൊരു മതിലകരാജ്യമായിരുന്നെങ്കിൽ എന്ന് ഓരോ തോൽവിയിലും ചൈന മോഹിച്ചു. അതിർത്തികളും വിഭവങ്ങളും യുദ്ധകാരണങ്ങളാവാത്ത കാലം ചൈന കിനാവ് കണ്ടു.

ഇത് കേൾക്കുമ്പോൾ എതിർവസ്തുതകൾ നമുക്കോർമ്മ വരും; അതിഥി അഹിതം പറയരുതെന്നും ഓർമ്മ വരും; നാം പറയില്ല. നല്ല അതിഥികൾ, നാം. അല്ലലില്ലാതെ ചൈനയിൽ നിന്ന് പോരണമല്ലോ.

ഞങ്ങൾ ബാദലിങ്ങിലെത്തിയപ്പോൾ പെരുമഴ. ടെമ്പോട്രാവലറിൽത്തന്നെയിരുന്നു. മലയിൽ പെയ്യുന്ന മഴ പുരാതനമഴ. അതേ മഴ, താഴെ, ഗ്രേറ്റ് വാൾസിറ്റിയിൽ പെയ്യുമ്പാൾ പുതിയ മഴ. എന്ത് പെയ്യുന്നു എന്നതല്ല, എവിടെപ്പെയ്യുന്നു എന്നതാണ് മഴയെ പഴയതും പുതിയതുമാക്കുന്നത്. ഇന്ത്യൻ മഴയും ചൈനീസ് മഴയുമാക്കുന്നത്. മഴയുടെ ദേശീയത, സ്വത്വം, ഭാഷ, നിർണ്ണയിക്കുന്നത്.

മഴയല്ല, വൻമതിലാണിപ്പോൾ കണ്ണുകളുടെ പ്രിയവിഷയം. പല കണ്ണുകൾ പല പഴുതുകളിലൂടെ പല വട്ടം തിരഞ്ഞു. മതിൽ കാണാനില്ല. ചിത്രങ്ങളിൽ കണ്ട മതിൽത്തുണ്ടുകളുടെ ഓർമ്മ പല വലിപ്പത്തിൽ കണ്ണിൽ തുറന്നടഞ്ഞു. വർണ്ണചിത്രങ്ങളായും രേഖാചിത്രങ്ങളായും, മാറി മാറി. മഴയല്ലാതൊരു കാഴ്ചയില്ല മഴയിൽ. ഇന്ത്യയിലായാലും ചൈനയിലായാലും. മറ്റെല്ലാം മറയ്ക്കും മഴ. പെയ്തൊടുങ്ങും വരെ ആവുന്നത്ര തന്നെത്തന്നെ കാണിക്കുന്നൊരു ജീനിയസ്സാണ് മഴ. അല്പാവിഷ്കാരമല്ല, പൂർണ്ണാവിഷ്കാരം, ഓരോ മഴയും.

മതിലെവിടെ?

നിയു: മലമുകളിൽ. മഴയ്ക്കപ്പുറം. കാഴ്ചയ്ക്കപ്പുറം.

മറ കൂടിയാണ് മതിൽ. മതിൽക്കെട്ട്, കൺകെട്ട്. വിലങ്ങി നിന്ന് വിലക്ക് കല്പിക്കലാണ് മതിൽ. മറയ്ക്കാനുള്ള പറയലാണ് പല മതിലും. നുണ പോലെ. പകക്കാനും മറയ്ക്കാനും അകറ്റാനുമുള്ള ആവിഷ്കാരനിരോധനത്തിന്റെ വാസ്തുവിദ്യ. ഫ്യൂഡൽ മതിൽ, ഗ്ലോബൽ മതിൽ, തടവറ മതിൽ, ബെർലിൻ മതിൽ, ഏത് മതിലും... വിലക്കപ്പെട്ട നഗരത്തിന്റെ മതിലിലെ മാവോഫോട്ടോ പോലെ കാണിക്കുന്നതിനേക്കാളേറെ മറയ്ക്കുന്ന ഫോട്ടോമഴ, ബിംബമഴ, മതിലായ മതിൽ നിറയെ. മതിൽ സംരക്ഷിക്കും; ആരെ? ഏത് പോലെ? സ്ത്രീയെ പുരുഷൻ എന്ന പോലെയോ? അകത്തെ പുറം എന്ന പോലെയോ? ഉയിരിനെ ഉടൽ എന്ന പോലെയോ?

തമിഴ് നാട്ടിലെ അയിത്തമതിൽ ഇന്ത്യയെ വരിഞ്ഞ് ചുറ്റി ഞെരിക്കുന്ന ജാതിവൻമതിലിന്റെ ചെറിയൊരു തുമ്പ്. ജാതിമതിലിൽ നിന്ന് ചെറുതും വലുതുമായ ഉപജാതിമതിലുകൾ. ഒരു മതത്തിനുള്ളിൽ, ഒരു പാർട്ടിക്കുള്ളിൽ, വെറുപ്പിന്റെ പല കോട്ടകൾ; വളരുന്ന പുതിയ ഭീകരത; പുതിയ വർഗ്ഗീയദുർഗ്ഗം. പുതിയ അനീതിക്കോട്ട. ചൈനയിൽ, പാർട്ടി സ്വേച്ഛാധിപത്യം പുതിയ വൻമതിൽ. എവിടെയുമുണ്ട് കാവൽഗോപുരങ്ങളും ദുർദ്ദേവതകളും പീഡനവും കൊല്ലലും കുഴിച്ചുമൂടലും; ആരും ഇന്നോളം മുഴുവൻ കണ്ടിട്ടില്ലാത്തൊരു വൻമതിൽ. അതിനുള്ളിൽ, ലൂഷൻ്റെ ഭ്രാന്തന്റെ ഡയറിയിലെപ്പോലെ മനുഷ്യമാംസത്തിന് വിശക്കുന്ന മതഭ്രാന്തന്മാരുടെ ചോര പുരണ്ട ചിരിയുള്ള മുഖങ്ങൾ.

മഴ കുറഞ്ഞു. ഞങ്ങൾ പുറത്തിറങ്ങി.

നിയുവിനോട് ഞാൻ പറഞ്ഞു: എനിക്ക് കുറച്ച് ഡോളർ യുവാനാക്കി മാറ്റണം.

നിയു: നോ പ്രോബ്ലം. ആദ്യം നമുക്ക് മഴ മാറും വരെ സർക്കുലർ സ്ക്രീനിൽ വൻമതിലിന്റെ സിനിമ കാണാം. പിന്നെ ഡോളർ ടു യുവാൻ; യുവാൻ ടു കേബിൾകാർ; കേബിൾകാർ ടു ഗ്രേറ്റ് വാൾ. ഓകേ?

ഓകെ.

പുണ്യപുരാണചരിത്രസിനിമ. ആദിയിൽ മതിൽ ഇല്ലായിരുന്നു. ആക്രമണങ്ങളുണ്ടായിരുന്നു. പ്രതിരോധം വേണമായിരുന്നു. മിന്നലും ഇടിവെട്ടും പേമാരിയുമായി ചൈനയുടെ രക്ഷാദുർഗ്ഗയായ ക്ഷുബ്ധവ്യാളി താണ്ഡവമാടി. കാറ്റും മിന്നലും ഇടിവെട്ടും മഴയും മാഞ്ഞപ്പോൾ ക്ഷോഭം ശമിച്ച് തീക്കണ്ണ് പൂട്ടി മലകൾക്കും കുന്നുകൾക്കും തടങ്ങൾക്കും മീതേ, സമതലങ്ങൾക്കും ഒമ്പത് പ്രവിശ്യകൾക്കും മീതേ, തണുത്തുറഞ്ഞ് വ്യാളി വൻമതിലായി അവതരിച്ചു. ദൈവകല്പനയും രാജകല്പനയും നിറഞ്ഞ പഴയൊരു തെലുങ്ക് സിനിമ പോലെ മായാമയം വൻമതിലിന്റെ ദിവ്യോല്പത്തിപുരാണസിനിമ. മിത്തും ഭക്തിയും ചരിത്രവും ചാലിച്ച് വൻമതിലിനൊരു വൻന്യായീകരണം.

വ്യാളിയുമായി വൻമതിലിനുള്ള ആകാരസാമ്യം ഒരു രസനിമിഷം തന്നെന്ന് വരാം. പലശതാബ്ദങ്ങളിലെ മനുഷ്യാദ്ധ്വാനവും ബലികളും മറന്ന സിനിമ. മിത്തിന്റെ നാമത്തിൽ ഒരു നാടോടി അന്ധവിശ്വാസത്തിന്റെ ആഖ്യാനം. വേഗം നാം ചരിത്രയാഥാർത്ഥ്യത്തിലേക്ക് മടങ്ങും. അനേകായിരങ്ങൾ അടിമപ്പണി ചെയ്തത് കാണാനില്ല. പീഡിപ്പിക്കപ്പെട്ടത് കാണാനില്ല. പല നൂറ്റാണ്ടുകളിലെ നരബലി കാണാനില്ല. പലനാട്ടിൽ പലകാലത്ത് തുണ്ടു തുണ്ടായി നിർമ്മിക്കപ്പെട്ട മതിലിന്റെ ഖണ്ഡകാവ്യങ്ങൾ കാണാനില്ല. സൈന്യത്തേക്കാൾ വലിയ സൈന്യം ഈ ദുർഗ്ഗമാണെന്ന് വിശ്വസിച്ച വംശവാഴികളെ അവരുടെ ക്രൂരനേരിൽ കാണാനില്ല. രാജ്യങ്ങളെ ഒന്നിപ്പിച്ച് ചൈനയെ സാമ്രാജ്യമാക്കി വിപുലപ്പെടുത്തിയ ചിംഗ് ചക്രവർത്തി ഷി ഹ്വാംഗ് ചിയുടെ ക്രൂരകാലം കാണാനില്ല. കമ്യൂണിസ്റ്റ് കഥനരീതി കാണാനില്ല. കൊള്ളക്കാരായ നാടോടികളെ കാണാം. ആക്രമണവ്യഗ്രരായ അയൽരാജ്യക്കാരെ കാണാം. മായാവികളേയും മാലാഖമാരെയും കാണാം.

പ്ലാനറ്റോറിയത്തിന് വെളിയിൽ വൻമതിലിന്റെ ശില്പങ്ങളും ചിത്രങ്ങളും കലണ്ടറുകളും വാങ്ങാം. തിരിച്ചെത്തുമ്പോൾ നമ്മുടെ ചൈനാവീമ്പ് കേട്ടുതരുന്നതിന് നാട്ടിലെ കൂട്ടുകാർക്ക് ചെറുസമ്മാനം കൊടുക്കാം.

നിയു പറഞ്ഞു: വാങ്ങലൊക്കെ മടക്കത്തിൽ. ഇപ്പോൾ മഴയില്ല. വേഗം കേബിൾകാറിൽ കേറാം.

മതിൽച്ചോട്ടിലെ കേബിൾസ്റ്റേഷനിലിറങ്ങി. കുറ്റിക്കാട് വകഞ്ഞ് മതിലിലേക്ക് നടക്കുമ്പോൾ പരിചയക്കാരെന്ന് തോന്നിച്ച് പല ചെടികൾ. മണങ്ങൾ. അടുത്തറിയുമ്പോൾ ഒന്നും അതല്ല. വെറും സാമ്യം മാത്രം. നാട്ടിലെ കുറ്റിക്കാടിനും വൻമതിൽച്ചോട്ടിലെ കുറ്റിക്കാടിനും തമ്മിൽ തോന്നിയ ചാർച്ചയും വെറും തോന്നൽ മാത്രം.

പടികൾ കയറുന്നത് വൻമതിലിന്റെ കൽപ്പള്ളയെ തൊട്ട്. ഭീമാകാരത്തിന്റെ സാന്നിധ്യഗരിമ അറിയാതെ ഒരു പടിയും കയറാനാവില്ല. നൂറ്റാണ്ടുകളായി ഇതേ ഇരിപ്പാണ് കൽത്തുണ്ടുകൾ. പലതിനും ചുറ്റും വിടവ് കണ്ടു. വിടവ് പടർന്നുണ്ടായ വിള്ളൽ കണ്ടു. വിള്ളലിൽ ഉറുമ്പ്, വെള്ളക്കുറ, വണ്ട്, ഗൗളിഗണങ്ങളെ കണ്ടു. വരിവരിയായി ദീർഘയാത്രയിലേർപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ചെറു പ്രാണികളെ, കരിമൗനികളെ, കണ്ടു. കണ്ണിച്ചയുടെ കുഞ്ഞിച്ചിറകുകളുള്ള ചിലർ ഒരു കൽപ്പഴുതിനെ ചുറ്റിപ്പറക്കുന്നു. ഇതിലും ചെറിയ പറവകളെ ഒരാകാശത്തിനും കിട്ടില്ല. ഇതിലും ചെറിയ താമസക്കാരെ ഒരു ചുവരിനും കിട്ടാനില്ല. അരയാലിലയുടെ കനമുള്ള ഇലകളുമായി ചില സസ്യങ്ങൾ ചില കൽവിടവുകളിൽ നിന്ന് തുപ്പി വിരിയിക്കുന്നു. മലയും കാടും വന്യതയുമായി ഇണക്കി വൻമതിലിനെ അവർ പ്രകൃതിയുടെ ജൈവവൈവിധ്യത്തിൽ ഉൾച്ചേർക്കുകയല്ലേ? അപനിർമ്മിക്കുകയല്ലേ? അവരെല്ലാം കൂടി എന്റെ മനസ്സിൽ നെയ്യുന്നത് വൻമതിലും ആ പരിസരവും അവരും തമ്മിലുള്ള ചിരസ്ഥായിയെ അല്ലേ? അവർ നിരസിക്കുന്നത് കാലങ്ങളായി ആവാസന്യായങ്ങളായി എന്റെയുള്ളിലുള്ള മുൻധാരണകളെയല്ലേ? അല്ലെന്നെങ്ങനെ ഞാൻ വിധിക്കും? അവരിലെല്ലാം തുളുമ്പുന്നുണ്ട് ചെറുത് സുന്ദരമെന്ന ബുദ്ധൻ; എന്ന ഷൂമാക്കർ. പടി പടിയായി നാം അപനിർമ്മിക്കണം വലുതാണ് കേമമെന്ന കാഴ്ചത്തെറ്റിനെ എന്ന ബുദ്ധവ്യഗ്രത; എന്ന ഷൂമാക്കർ. ഈ ചെറു ചെറു ജന്മങ്ങളിലുണ്ട് മനുഷ്യർ കൃത്രിമമാക്കിയതിനെ ക്രമേണ സ്വാഭാവിക പ്രകൃതിയാക്കി അവർക്ക് മാറ്റാനാവുമെന്ന വിശ്വാസം. ഇവർക്കെന്തറിയാം വൻമതിലിനെപ്പറ്റി? മനുഷ്യരെപ്പറ്റി? പ്രകൃതിയെപ്പറ്റി? എന്നൊക്കെയുള്ള എന്റെ ഗർവുകൾ മങ്ങി. അല്ലെങ്കിൽ അവർ എന്തറിയണം? എന്തിനറിയണം? ജൈവനീതിസ്മരണം പോലൊരു വിവേകദ്യുതി അവരിൽ ജ്ഞാന / സംസ്കാര വ്യവസ്ഥയായി ഇല്ലെന്നെങ്ങനെ ഞാൻ വിധിക്കും? അറിവുൾപ്പെടെ എല്ലാറ്റിനേയും കുറിച്ചുള്ള എന്റെ നിർവചനങ്ങളിലെ മനുഷ്യമേൽക്കോയ്മയല്ലേ എന്റെ അധികബലം? വൻമതിലവർക്ക് ചൈനക്കാരുടെ പെരിയ യുദ്ധസാമഗ്രിയല്ല. പ്രതിരോധദുർഗ്ഗമല്ല; അടിയിൽ അനേകായിരം എല്ലിൻകൂട്ടുകൾ പാകിയ കൂട്ടക്കല്ലറയല്ല; കോടാനുകോടി ജീവികൾ വസിക്കുന്ന പ്രകൃതി എന്ന കൂട്ടുകുടുംബം. അളവുകൾക്കതീതമായത്. ലോകാന്തര വ്യാപ്തിയുള്ളത്. ജീവന്റെ ഭാവിവസതിക്ക് ഞാനിനി പുതിയ വാസ്തു ഗണിക്കണം. പുതിയ ഫെങ് ഷൂയ്.

ഏത് അജൈവത്തെയും ശുദ്ധീകരിച്ച്, പാപമോചനം നൽകി, പ്രകൃതി ഒരുനാൾ ജൈവമാക്കുമെന്നും പ്രകൃതി സ്വയം രക്ഷിക്കുമെന്നുമെനിക്ക് പ്രതീക്ഷ തോന്നി. ഞാൻ ലൂഷനെ ഓർത്തു: പ്രതീക്ഷ ഒരു മലയോര വഴി. ആദിയിൽ വഴികളില്ലായിരുന്നു; പ്രതീക്ഷയും. ഒരേ ദിശയിലേക്ക് ജീവികളോ മനുഷ്യരോ നടന്ന് നടന്ന് വഴികളുണ്ടായി; പ്രതീക്ഷയും.

മതിലിന്റെ മുകളിലേക്കുള്ള പടുവൃദ്ധരായ കൽപ്പടവുകൾ കാറ്റും മഴത്തല്ലും ഇടിമിന്നലുമേറ്റ് തേഞ്ഞു. തേഞ്ഞ് ചരിഞ്ഞു. കയറ്റം തന്നെ കയറ്റം. മേലേയെത്തി. ഉയരത്തിന്റെ കാഴ്ചപ്പാടിലായി അനുഭവം. എല്ലാം താഴെ. എല്ലാം താഴെക്കണ്ട ചില മേലേനില്പുകളുടെ ഓർമ്മ മനസ്സിൽ. വലിയൊരു വൃക്ഷപ്പൊക്കമായിരുന്ന കുട്ടിക്കാലത്തെ വേനലവധിക്കാലം. കൊല്ലത്തെ, കവരത്തിയിലെ, ദീപസ്തംഭത്തിൽ; മക്കാവുവിലെ ടവറിൽ, വിലങ്ങൻ കുന്നിൽ, പെരുവൻമലയിൽ, മൂന്നാറിലെ ടോപ് പോയിന്റിൽ, രാമക്കൽമേടിൽ, ഹോങ്കോങ്ങിലെ പെരിയബുദ്ധയിൽ, ഷാ മോ തായ് മലയുടെ മേൽമുടിയിൽ, സിക്കിമിലെ നാഥുലാപാസിൽ, നിന്നത്. താഴെ വിയറ്റ്നാമാണെന്ന് പൈലറ്റ് പറയുമ്പോൾ താഴെ ആദ്യം ഒന്നും കാണായ്കു, പിന്നെ ഒന്നോ രണ്ടോ വെട്ടം മൂട്ടവിളക്ക് പോലെ കാണൽ. വിളക്കും പിടിച്ച് നിൽക്കുന്നത് ഹോ ചി മിൻ ആണെന്ന് കാണൽ. ഉയരം തരുന്ന മായയും ഉയരമുള്ളത്. പണ്ട് നിന്ന ആ ഉയരത്തിരകൾ താണടിഞ്ഞു. ഞാനിപ്പോൾ നിൽക്കുന്നത് തൃശ്ശൂരിൽ നിന്ന് വൻമതിലിന്റെ നെറുക വരെ നീളുന്ന ദൂരം മേലേക്കുയർന്ന മാരകമായ ഉയരത്തിലാണെന്ന തോന്നലിൽ. വൻമതിലിലെ ഗണിതം ഉയരത്തിന്റേയല്ല; നീളത്തിന്റെയും പഴക്കത്തിന്റെയും ഗണിതം. വിജയവും കീർത്തിയും പിന്നിൽ മുട്ടുന്ന പീഡാനുഭവത്തിലെ ദുരന്തത്തിന്റെ ഗണിതം.

മഴ തുടങ്ങി. ഞാനും മുകുന്ദനും നിയു ചൂടിച്ച പ്ലാസ്റ്റിക്ക് മഴക്കോട്ടിൽ ചെറിയ ദൂരം നടന്നു. മറ്റുള്ളവർ പടി ചവിട്ടിച്ചവിട്ടി ഉയരത്തിലേക്ക് വളവ് കടന്ന് മറഞ്ഞു. മഴ കുറഞ്ഞു.

മതിലിൽ സൂര്യഗ്രഹണത്തിലെ നിഴൽപ്പകൽ.

ഇപ്പോഴിവിടെ മാധവിക്കുട്ടിയുണ്ടെങ്കിൽ എന്താവും പ്രതികരണം?

'ആഷാഢമാസം. പാവം മതിൽ; മലമുകളിലെ ഏകാകിയായ യക്ഷൻ. വിരഹി. ഇപ്പൊഴാ വേണ്ടത് ഇണയുടെ തുണ.'

ഒ. വി. വിജയനാണെങ്കിലോ?

'കടൽത്തീരത്തെ'ഴുതുമ്പോൾ കണ്ണൂരെ ജയിൽക്കോട്ടയിൽ ഈ വൻമതിലിന്റെ അനാദിവ്യഥ ഞാൻ എരിവെയിൽ പോലെ കൊണ്ട് നിന്നിട്ടുണ്ട്.

തീക്ഷ്ണമായിരുന്നു ലൂഷന്റെ വൻമതിൽവിമർശനം. 'ശക്തവും ശപിക്കപ്പെട്ടതുമാണ് വൻമതിൽ. അതിന്റെ നിർമ്മിതിക്കും നിലനിർത്തലിനും ഒരുപാട് ജീവൻ ഹോമിക്കേണ്ടി വന്നു. നൂറ്റാണ്ടുകൾ നീണ്ട നരബലി. പഴയതും പുതിയതുമായ ഇഷ്ടികകൾ വൻമതിലിൽ ഉണ്ട്. പല തലമുറകളുടെ കരുത്ത്. അർപ്പണം. ത്യാഗം. സഹനം. ബലി. വൻമതിലിന് ലോകത്ത് പെരുമയും കീർത്തിയുമുണ്ട്. വ്യക്തിപരമായി എന്റെ അനുഭവം അതെന്നെ സദാ വലയം ചെയ്യുന്നു, ബന്ദിയാക്കുന്നു എന്നാണ്.' സൺ യാത് സെന്നിന്റെ കാലത്ത് വൻമതിലിനെ ദേശാഭിമാന പ്രചോദകമായ ഒരു ദേശഭക്തിപ്രതീകമാക്കാനുള്ള ശ്രമമുണ്ടായി. അതിനോട് പ്രതികരിക്കുകയായിരുന്നു ലൂഷൻ. താജ്മഹലിനോട് ദുഃഖരോഷങ്ങളോടെ പ്രതികരിച്ച ക്രൂഷ്ചേവിന്റെയും ഹക്സ്ലിയുടേയും വാക്കുകളേക്കാൾ തീക്ഷ്ണം, വൻമതിലിലേക്കുള്ള ലൂഷന്റെ നോട്ടം. 'പഴയ വിജ്ഞാനങ്ങൾ പഴയ സാമൂഹ്യവ്യവസ്ഥയുടെ ഉല്പന്നങ്ങളും ആലംബനങ്ങളുമാണ്. ഏകാധിപത്യത്തിന് അവ കാവൽ. ജനങ്ങൾക്ക് തടവറകളും.' വൻമതിലിന്റെ 'ഗ്രേറ്റ്' (മഹത്തായ, വൻ) എന്ന വിശേഷണം ലൂഷൻ നിരാകരിച്ചു. great wall എന്നല്ല the long wall എന്നാണ് ലൂഷൻ ലേഖനത്തിന്റെ പേര്. കൺഫ്യൂഷനിസം, താവോയിസം, മോഹിസം, ബുദ്ധിസം, തുടങ്ങിയ ക്ലാസിക്കൽ ദർശനങ്ങളോടും ഫ്യൂഡൽ സാഹിത്യത്തോടും ലൂഷനുണ്ടായിരുന്ന സമീപനം കൂടിയാണിത്. ഫ്യൂഡൽ ക്ലാസിക്കുകളിലെ ആഢ്യഭാഷയാണ് വൻമതിലിന്റെയും ഭാഷ. സ്വന്തം അനുഭവയാഥാർത്ഥ്യത്തിലെത്തുന്നതിൽ നിന്ന് ജനങ്ങളെ തടയുന്ന ദുർഗ്ഗം. ആഢ്യഭാഷ ഉപേക്ഷിക്കണം. എഴുത്തുകാർ ജനങ്ങളുടെ സംഭാഷണത്തിലെഴുതണം എന്നായിരുന്നു ലൂഷന്റെ വാദം. (വേഡ്സ്വർത്തിനെ ഓർത്തു). പുതിയ ചൈനയുടെ സാംസ്കാരികമൂലധനമായി സാമാന്യഭാഷയെ അവരോധിക്കുകയായിരുന്നു ലൂഷൻ.

1997-ൽ ഞങ്ങൾ വൻമതിലിൽ നിൽക്കുമ്പോൾ കേട്ടതെല്ലാം ടൂറിസ്റ്റ് സ്തവങ്ങൾ. വടക്കനേഷ്യയിൽ നിന്നുള്ള നാടോടികളും കൊള്ളക്കാരും ചൈനയിലേക്ക് വരാതിരിക്കാനായിരുന്നു വൻമതിൽ നിർമ്മിച്ചത്. പൊക്കം കുറഞ്ഞ മംഗോളിയൻ പോർക്കുതിരപ്പടയുടെ കടന്നാക്രമണക്കരുത്തിനെതിരേ ചൈനയുടെ പരമപ്രതിരോധം. രാഷ്ട്രീയധാർമ്മികതയായിരുന്നു റിപ്പബ്ലിക്കൻ ചൈനയിൽ വൻമതിലിന്റെ പവിത്രമൂല്യം. ലോകാത്ഭുതങ്ങൾ നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ട കാലത്ത് ചൈനയുടെ വിസ്മയാസ്തിയും അഭിമാനവുമായി വൻമതിൽ. ടൂറിസത്തിന്റെ പുതിയ ആഗോള കാലത്ത് വൻമതിൽ ചൈനയുടെ പരമവശ്യത... ആരും വരാതിരിക്കാനല്ല, ആരും വരാൻ. പ്രതിരോധിക്കലല്ല, പ്രലോഭിപ്പിക്കൽ, വൻമതിലിന്റെ വ്യാസായിക പ്രയോജനം. കാണാൻ രസമുണ്ട് പാരമ്പര്യത്തിന്റെ ഈ അർത്ഥപരിണാമം.

മുപ്പത് കൊല്ലമായി അടിവാരത്ത് കൗതുകവസ്തുവില്പന; ഇത് വരെ മതിലിന്റെ മേലേ കേറിയിട്ടില്ലാത്ത, കേറാൻ തോന്നിയിട്ടില്ലാത്ത, ചീനൻ ലുവോയെ നിയോയ്ക്ക് നല്ല പരിചയം. കൂട്ടുകാർക്ക് സമ്മാനിക്കൻ കൗതുകവസ്തുക്കൾ വാങ്ങാൻ ലുവോയുടെ കടയിലാണ് നിയു ഞങ്ങളെ കയറ്റിയത്. ലുവോ വൻമതിൽ കാണാറേയില്ല. ഓർക്കാറേയില്ലാത്ത കാലം അതിലേറെ. അതിവിടെയുണ്ടല്ലോ; എപ്പൊ വേണെങ്കിലും കാണാല്ലോ. ഓർക്കുന്നത് ആരെങ്കിലും ചോദിക്കുമ്പോൾ മാത്രം. കാണുന്നത് ചിലപ്പോൾ സ്കൂട്ടർ പാർക് ചെയ്ത് തിരിയുമ്പോൾ, അല്ലെങ്കിൽ ടോയ്‌ലെറ്റിൽ പോയി വരുമ്പോൾ. കാണും, ഒരു കഷണം മതിൽ. അതും പീരങ്കിപ്പഴുതുകളുടെ ഒരു നിര. മുതലവായിലെ നെടുങ്കൻ ദന്തനിര പോലെ. അതിലേറെ മതിൽ കണ്ടവരെക്കാണും. സുന്ദരികളുടെ രാജ്യമാണോ പാകിസ്ഥാൻ പോലെ ഇന്ത്യയും? ലുവോയ്ക്ക് ഇക്കിളി. ആരും ആരെയും മുഴുവൻ കാണാത്തത് പോലെ, അറിയാത്തത് പോലെ, ഒന്നും മുഴുവൻ അനുഭവിക്കാത്തത് പോലെ, ആരും കാണുന്നില്ല പൂർണ്ണ വൻമതിൽ. ആരുടെ ദർശനവും ഭാഗികം. ലുവോയ്ക്ക് നല്ല തിട്ടം.

ഡ്രോയിങ്: വി. ആർ. സന്തോഷ്

□

പിൻകുറിപ്പ്

- മുപ്പതു മുതൽ നാല്പതു മിനിട്ടിനകം വായിച്ചു തീർക്കാവുന്ന ഉള്ളടക്കമാണ് സായാഹ്ന പുറത്തിറക്കുന്ന ഈ ഫോൺ പിഡിഎഫുകളിൽ ഉള്ളത്. ഇതു വായിക്കുവാനായി ഒരിക്കലും ഒരു കമ്പ്യൂട്ടറോ ഡെസ്ക്ടോപ് ആപ്ലിക്കേഷനുകളോ ആവശ്യമില്ല.
- ആധുനിക മനുഷ്യന്റെ സന്തതസഹചാരിയായ സ്മാർട്ട് ഫോണുകളുടെ സ്ക്രീനിൽ തന്നെ വായിക്കുവാൻ തക്ക രീതിയിലാണു ഈ പിഡിഎഫുകൾ വിന്യസിച്ചിരിക്കുന്നത്. ഫോണിന്റെ വീതിക്കു നിജപ്പെടുത്തിയ രീതിയിലാണ് മാർജിനുകൾ ചിട്ടപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നത്.
- പിഡിഎഫ് പ്രമാണങ്ങൾ വായിക്കുവാനുള്ള പ്രയോഗങ്ങൾ എല്ലാതരം സ്മാർട്ട്ഫോണുകളിലും ഇന്നു ലഭ്യമാണ്. എന്നിരിക്കിലും സൗജന്യമായി കിട്ടുന്ന അഡോബി അക്രോബാറ്റ് റീഡർ ആണ് ഇവയിൽ ഏറ്റവും മുന്തിയത്. അതുകൊണ്ട് അഡോബി റീഡർ ഇൻസ്റ്റാൾ ചെയ്യുകയും അതിൽ ഈ ഫോൺ പിഡിഎഫുകൾ വായിക്കുകയും ചെയ്യുക.
- സ്വതന്ത്രപ്രസാധനം ആഗ്രഹിക്കുന്ന/ഇഷ്ടപ്പെടുന്ന ആർക്കുവേണമെങ്കിലും സായാഹ്നയിലൂടെ സ്വന്തം കൃതികൾ പ്രസാധനം ചെയ്യാവുന്നതാണ്. 30 മുതൽ 60 മിനിട്ടുകൾക്കകം വായിച്ചുതീർക്കാവുന്ന ഉള്ളടക്കം – കഥകൾ, അനുഭവക്കുറിപ്പുകൾ, ലേഖനങ്ങൾ, അഭിമുഖങ്ങൾ, സിനിമാനിരൂപണങ്ങൾ, കവിതകൾ – എന്നു തുടങ്ങി എന്തുവേണമെങ്കിലും അയയ്ക്കാവുന്നതാണ്. അയയ്ക്കേണ്ട വിലാസം: <info@sayahna.org>.
- പ്രതികരണങ്ങൾ <info@sayahna.org> എന്ന ഇമെയിലിലേയ്ക്കോ, ഈ വെബ് പേജിൽ കമ്മന്റുകളായോ ചേർക്കുക. നിർദ്ദേശങ്ങളും വിമർശനങ്ങളും എപ്പോഴും സ്വീകാര്യമാണ്. അവ സായാഹ്നപ്രവർത്തകർക്ക് കൂടുതൽ ഉത്തേജനം നൽകുന്നതാണ്.

സായാഹ്ന ഫൗണ്ടേഷൻ, ജഗതി, തിരുവനന്തപുരം 695014